

Looduslikud pühapaigad kui jutupaigad Rambynase mäe näitel

Andrius Kaniava

Leedu Kirjanduse ja Rahvaluule Instituudi
rahvajuttude osakonna nooremteadur
kaniava.andrius@gmail.com

Teesid: Käesolev artikkel keskendub Edela-Leedus asuvale Rambynase mäele, millel on olnud erinevail aegadel oluline tähendus. Kunagise ristiusueelse usundilise pühapaigana tuntud Rambynase mägi tõusis 20. sajandi alguses taas kuulsaks ja oluliseks paigaks. Mäest sai rahvusliku identiteedi kese väikeleedulastele – leedu keelt kõnelevale rahvakillule, kes asustas Preisimaa (tänapäeva Saksamaa) alasid enne 1918. aastat. Artiklis keskendutakse Rambynasele kui *jutupaigale*, aga ka kui ristiusueelsele pühapaigale. Kohaurimuse fenomenoloogilisest aspektist on artikli põhiteemaks inimese isiklik kohakogemus. Seda on jäädvustatud nii Rambynase igaveses raamatus kui ka peaaegu terve elu mäe lähedal elanud Elena Grigolaitytė kirja pandud mälestustes. Sedalaadi isikujuttude üleskirjutusi esitatakse kõrvuti Rambynase kohta käivate ajalooliste andmetega, et arutleda selle üle, kuidas jutupaiku mõista ja kuidas rakendada fenomenoloogilist lähenemist pühapaikade uurimises.

Märksõnad: fenomenoloogia, jutupaigad, looduslikud pühapaigad, Rambynase mägi

Sissejuhatuseks jutupaikadest

Leedus asuvad muistsed pühapaigad on loodusobjektid: mäed, kivid, ojad, metsad jmt. Neile paikadele omistatud tähendused peegelduvad rahvasuus ja kohanimesedes, mis on talletatud peamiselt 19. ja 20. sajandil. Selleteemaline pärimus, samuti seosed arheoloogilise maastiku ja ajalooliste allikatega näivad kinnitavat arvamust, et neil looduslikel paikadel võis olla oma roll eelkristlikus usundis. Leedu ristiusueelsete pühapaikade uurimisel esineb aga probleeme kohatuvastusega, sest arheoloogilistele andmetele ei saa hästi tugineda ning väljakaevamisi tehakse pühapaikades harva või ei ole neid peetud esmatähtsaks (Vaitkevičius 2003: 26). Samuti ei tea ajaloolased kuigi palju muinasaja tegelike kommete või riituste kohta – kirjalikes allikates pühapaiku (leedu k *alkai*) küll aegajalt mainitakse, kuid nende otstarbe või seal läbi viidud usutalituste ja tavandi kohta pole lähemalt teada (Vaitkevičius 2003: 23–24). Arheoloogiliste andmete valguses võib oletada, et Leedu pühapaikades ei leidunud sakraalseid rajatisi, samuti pole säilinud kuigivõrd tõendeid

ohvririituste või muude pühade tegevuste aset leidmise kohta. Kultuskivide ümbruses läbiviidud väljakaevamistel on näiteks leitud vaid lõkkejäänuseid ja üksikuid keraamikakilde (Urbanavičius 1972). Lõpuks esineb suurem osa praegustest teadmistest pühapaikade kohta 19. ja 20. sajandi rahvapärimuse kujul, mis tähendab, et pühapaikadest kõneledes ei tohiks piirduda vaid muinas- või ristiusueelse ajaga. Selle tulemusena on enamik Leedu ristiusueelsetest pühapaikadest tuvastatavad kohanimede või rahvapärimuse kaudu ning nende kasutusviise aimatakse pigem konteksti, st lähedalasuvate muististe (linna-mägede, matmispaikade jne), kui koha enda järgi. Lisaks peetakse pühapaiku tavapäraselt eelkristlikeks objektideks, kuid seegi kõneleb rohkem kaasajast (st ajast, mil neid lugusid jutustatakse) kui kaugest minevikust.

Kirjeldatud küsimused ei ole iseenesest probleem, kuid antud juhul peaksime pöörama oma tähelepanu ajalooliselt perspektiivilt mujale ning vaatlema muistseid pühapaiku osana sakraalmaastikust (*kognitiivsest maastikust*), mitte füüsilisest maastikust. Sakraalmaastik eksisteerib eelkõige inimeste meeltes tähenduste ja ideede kogumina (Mulk & Bayliss-Smith 2005: 369–370). See-tõttu on fenomenoloogiline lähenemine viimastel aastatel Leedu pühapaikade uurimises üha enam tähelepanu pälvinud (vt nt Vaitkevičius 2016). Siinses artiklis soovin tutvustada fenomenoloogilist lähenemist looduslike pühapaikade uurimises tavapärase ajaloolise lähenemise asemel. Artiklis kasutatud meetodikat võiks nimetada ka *kohabiograafiaks* – selle all mõistetakse kohauurimises lähenemist, kus ühildatakse erinevate ajalooperioodide andmed ning mõtestatakse sama koha erinevaid tähendusi sajandite lõikes (Mytum 2010). Fenomenoloogiline lähenemine keskendub aga inimkogemusele, seega nihkub fookus arheoloogilistelt muististelt või ajaloolistelt andmetelt nende taustal olevatele lugudele ja tähendustele. Kohti, mida tavaliselt nimetatakse pühapaikadeks, vaadeldakse kui jutupaiku.

Jutupaik (ingl *story-place*) on suhteliselt uus mõiste, mis võimaldab jätta ajutiselt tähelepanuta paikade usundilise tähenduse ning mõista neid inimkogemuse kaudu. Uus-Meremaa antropoloog Michael Jackson mainis esimesena terminit *Yirmbal*, mida võiks tõlkidagi jutupaigaks. Just nii nimetavad Kuku-Yalanji põliselanikud Austraalias oma kultuuri jaoks olulisi looduslikke paiku (Jackson 1996: 177). Kuigi neil paikadel on palju *pühapaiga* tunnuseid, hõimuliikmed ise neile pühaduse mõistet ei omista. Oma hilisemates uurimustes Jackson jutupaikade teemat lähemalt ei käsitle ega ava seda mõistet täpsemalt. Kuid fenomenoloogia ja fenomenoloogilise etnoloogia põhialused võimaldavad jutupaikade mõistet konstruktiivsemalt rakendada.

Filosoof Edward Casey sõnul on “kohad (nagu ka kehad ja maastikud) midagi, mida me kogeme” – inimese kogemus on oluline, et mingi koht saaks üldse eksisteerida (Casey 2009: 30). Paigad ei ole asjade, inimeste või sündmuste

elutud kandjad, samuti ei ole nad midagi inimmeelest eraldiseisvat. Fenomenoloogias ei ole paik füüsiline objekt, vaid pigem inimkogemuse poolt loodu. Edward Casey arvates on igal paigal oma mitu erinevat mõõdet. Füüsiline mõõde, mida on võimalik tajuda ja mõõta, on vaid üks paljudest. Aga on ka poliitiline, sotsiaalne ja kultuuriline mõõde jpt (Casey 2009: 32–33). *Jutupaiku* tuleks käsitleda osana paiga kogemuslikust mõõtmest. See on koht sellisena, nagu seda kogetakse ja juttudes kajastatakse. Kogemus ei ole kunagi staatile – see muutub ja areneb mitte ainult sõltuvalt inimesest, kes seda kogeb, vaid ka iga loo jutustamise käigus. Erinevad inimesed kogevad samu kohti erinevalt, mistõttu võib üks ja sama füüsiline paik esindada mitut jutupaika.

Kui paika vaadeldakse jutupaigana, ei tähenda et antud koha muud mõõtmel lakkavad olemast. Fenomenoloogias jäetakse ajutiselt tähelepanuta mõned aspektid, et mõista, kuidas paika kogetakse jutustatud lugude kaudu. Just seetõttu on fenomenoloogia väga praktiline lähenemisviis vanade pühapaikade uurimisel, võimaldades jätta kõrvale lugude ajaloolise väärtuse ja tutvustada kohti *elaviku* ehk *eluilma* (ingl *lifeworld*) osana. Briti antropoloogi Tim Ingoldi sõnul esindavad paigad sõlmkohti meie igapäevaelu võrgus. Nendes sõlmkohtades loovad erinevad inimesed omavahel kontakte ja edastavad oma kogemusi jutustamise kaudu (Ingold 2011: 148–149). Ingold selgitab oma mõistet *juttudes talletatud maailm* (ingl *storied world*), kus kohad kannavad lugusid mitte ainult nende paikade, vaid ka inimeste kohta. Michael Jackson kirjutab *radikaalsest empirismist*, mis käsitleb kõiki lugusid tõesena senimaani, kuni keskendumisele, kuidas inimesed subjektiivselt asju kogevad (Jackson 1996). Fenomenoloogiline lähenemine arutleb kõige kogetu üle. Inimkogemusest rääkimiseks pole vaja tuvastada, kas asjad on objektiivselt tõesed või valed. Sellest tulenevalt ongi fenomenoloogiline lähenemine jutupaikadele heaks pinnaseks, kus kõiki lugusid (alates rahvajuttudest kuni isiklike mälestusteni) peetakse tõeseks.

Artiklis tuleb juttu Edela-Leedus asuvast Rambynase mäest. Kuigi Rambynas on nii geograafiliselt kui füüsiliselt käsitletav vaid ühe paigana, esindab see mitut erinevat jutupaika. Esmalt kirjeldatakse Rambynase mäge (või täpsemalt küngast) kui ristiusueelset paganlikku paika, mida on kajastatud kirjalikes allikais ja rahvajuttudes. Seejärel vaadeldakse mäge 1920. ja 1930. aastatel toimunud sündmuste valguses. See on lugu taasiseseisvunud Leedust ja riigi püüdlustest kaasata ammu kaotatud alad rahvuslikku narratiivi. Siin selgub, kuidas mütoloogia ja paiga vaim võivad kajastuda isiklikes kogemustes. Kolmas artiklis käsitletav näide on lugu Elena Grigolaitytést – naisest, kes elas peaaegu terve oma elu Rambynase mäe lähedal. Elena mälestused on talletatud raamatus “Tee taevasse” (“*Rojaus kelias*”). Siin tuleb esile hoopis teistsugune vaatenurk Rambynasele ning see, kuidas mägi toimib isikliku maailma ja argielu osana. Kõik need näited ei kõnele kokkuvõttes üksnes Rambynase

mäe eri tahkudest ja sellest, kuidas seda paika kogetakse, vaid tutvustavad ka fenomenoloogilist käsitlust looduslike paikade uurimises.

Rambynase mägi

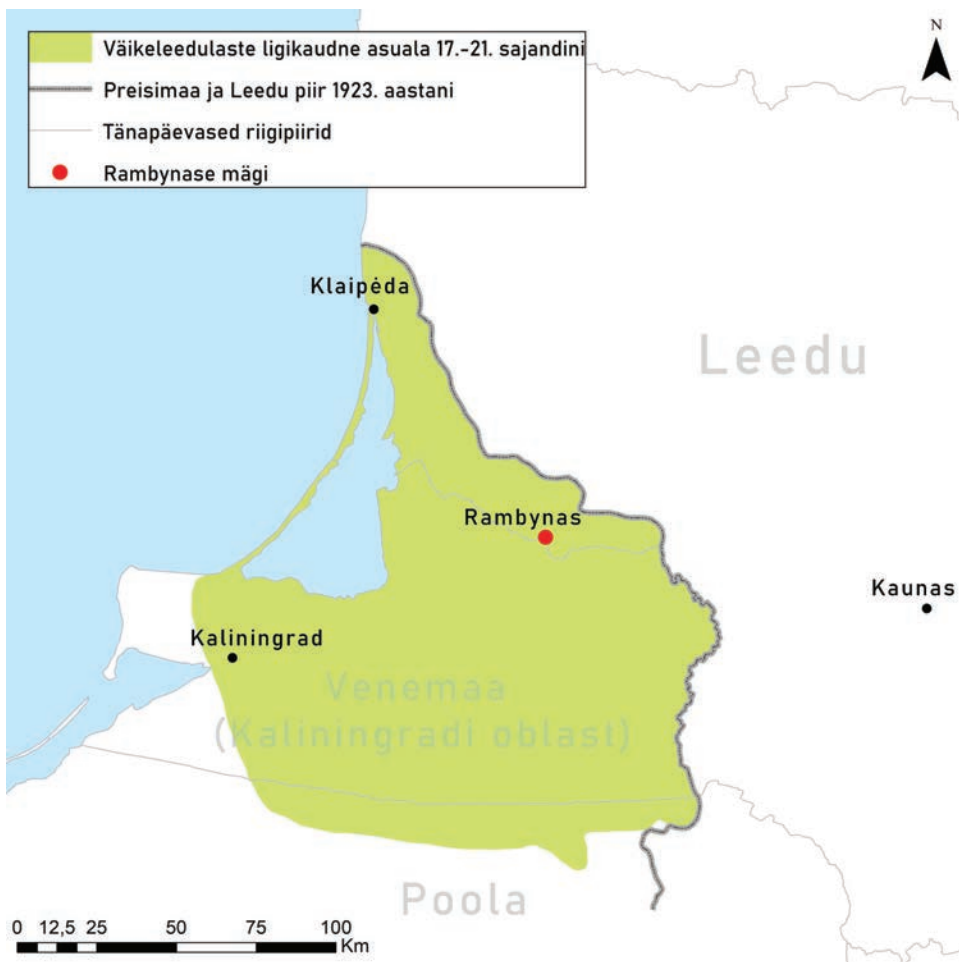
Leedus nimetatakse Rambynast mäeks ja seda mitte ainult suulises pärimuses, vaid ka tänapäeva meedias, kaartidel ja argisuhtluses. Tegu pole siiski päris mäega, vaid pigem kaldajärsakuga, mis paikneb Edela-Leedus Nemunase jõe ääres Vilkyškiai seljandiku serval. Varem asus siin tõepoolest mägi, Rambynase tipp ulatus jõepinnast 240 meetri kõrgusele (Basanavičius 1928: 182). Arheoloogide arvates oli osa järsakust hilisrauaaegne linnamägi, mida on seostatud 13. sajandi kirjalikes allikates kirjeldatud Ramigė muinaslinnusega (Lietuvos piliakalniai 2005). Paraku varises Rambynase nõlv 19. sajandi jooksul korduvalt alla jõkke, mille käigus see osa linnamaest hävis. Paremini dokumenteeritud varingud leidsid aset 1835. ja 1878. aastal. Oletatakse, et pärast 1878. aastat varises algne mägi tervenisti alla, ja jõgi uhtus selle minema. Sellest ajast nimetatakse allesjäänud kõrgemat kaldaosa Rambynaseks (Vaitkevičius 1998: 642). Tänapäeval kutsuvad kohalikud Rambynast endiselt mäeks, seda enam et Nemunase jõe poolt on 150 meetri kõrgune kaljusein küllalt järsk.

Avalikkuse tähelepanu Leedu muistsete pühapaikade suhtes hakkas taas suurenema 19. sajandi lõpus aset leidnud romantismi ideede ja rahvuslike liikumiste hoogustumise kannul. Leedu ristiusustamise järel 1387. aastal vajus enamik muistsetest pühapaikadest tasapisi unustusse või taaselustati need uute pühapaikadena, kus kristlikud muistendid põimusid iidsete müütide ja rahvajuttudega. Leedu iseseisvumisel 20. sajandi alguses olid riigi ideoloogilised alused aga suuresti üles ehitatud vanale Leedu suurvürstiriigile ja selle ajaloole, ning see pani inimesi taas huvituma ristiusueelsest minevikust ja tolleaegsetest pühapaikadest. Rambynas on aga olnud üks kuulsamaid pühapaiku Leedu ajaloos.

Rambynase mägi kui ristiusueelne pühapaik

Rambynase mägi on teistest Leedu muistsetest pühapaikadest mõnevõrra erinev ja selle silmapaistvat rolli võiks kinnitada seegi, et erinevalt enamikust sellistest paikadest viitavad ka säilinud kirjalikud ajalooallikad Rambynasele kui olulisele ristiusueelsele pühapaigale. Näib, et Rambynas võiski tol ajal olla selle piirkonna üks tuntumaid pühapaiku. 1394. aastal on Rambynast mainitud Leedu ordurüütlike koostatud kogumikus “Die Littauischen Wegebe-richte”, millesse on koondatud aastatel 1384–1402 koostatud aruanded Leedu

suurvürstiriigis läbi viidud ristiretkede kohta. Selles dokumendis on kirjas, et Rambynase lähistel asus *püha mets*, mis juba iseenesest on tugev vihje paiga pühadusele. Samuti leidub tõsiseltvõetavaid tähelepanekuid selle kohta, et Rambynas oli balti hõimude skalvide rajatud Ramigē muinaslinnuse asukoht, mida on 14. sajandi alguses mainitud Peter von Dusburgi poolt kirja pandud Preisimaa kroonikas. See teooria ei ole siiski kinnitust leidnud. Caspar Hennenbergi 1584. ja 1595. aasta maakaartide selgitustes ning hilisemates, peamiselt preislaste koostatud dokumentides on muuhulgas mainitud, et Rambynas oli pärast Leedu ristiusustamist kasutusel paganliku pühapaigana.

Joonis 1. Väikeleedulaste asualad 17.–20. sajandini, kaardil on tähistatud Rambynase mäe asukoht. Andrius Kaniava joonis.

Foto 1. Rambynase mägi läänest. Andrius Kaniava foto 2021.

Foto 2. Tänapäevane ohvrikivi, mis paigaldati Rambynase mäele hävinud kultuskivi asemel. Andrius Kaniava foto 2016.

Esmased Rambynase mainimised kinnitavad seega, et mägi oli juba ristiusueel-sel perioodil oluline paik. Selle tähtsuse ulatust ei ole võimalik lõpuni kindlaks teha, sest tolle aja kohta puuduvad põhjalikud kirjalikud allikad, siiski on kõi-ki asjaolusid arvestades Rambynase mäge dokumenteeritud nii hästi kui see võimalik oli. Lisaks toetab Rambynase kui pühapaiga tähtsust seda kirjeldav rikkalik rahvapärinus. Leidub lugusid “pühast mäest, mida ümbritses läbimatu mets ja kus kumardati sõjajumalat” (Lietuvininkai 1970: 230), mainitakse paganlikku ülempreestrit (*Krivių Krivaitis*) (Basanavičius 1928: 181), lisaks on mäe kohta teada mitmesuguseid teisi rahvajutte. Ka rahvapärinuses esineb Rambynase mägi tavaliselt tähtsa muistse pühapaigana. Samuti leidub teateid Rambynase piirkonnas tegutsevatest mütoloogilistest olenditest, nt kuradist, kes hirmutab ja isegi tapab mäele sattunud teelisi. Või Leedu rahvapärinuses tuntud mäe sees elutsevatest nõialaadsetest tegelastest (*laumės*), kes tulevad külaelanikele hädas appi (Vaitkevičius 1998: 643). Rambynase kohta on käibel ohtralt rahvajutte, kusjuures paljud pajatused viitavad just muistsetele aega-dele, mil mäel oli tõepoolest oluline tähendus.

Rahvajuttudes mainitakse sageli ka püha ohvrikivi mäe tipus. On teada, et vähemalt 19. sajandi keskpaigani asus Rambynasel tõepoolest üks eriline kivi. Preisi-Leedu etnograaf ja tõlkija Eduard Gisevius (snd 1798) tundis suurt huvi Rambynase mäe ja selle pärimuse vastu (Lietuvininkai 1970: 229–230) ja on üles tähendanud oma kogetud mälestused Rambynase ja eriti ohvrikivi külastamisest. Gisevius nimetab kivi *pühaks* ja mainib ühe selle peamise oma-dusena, et kivile paistab nii hommikuse päikesetõusu kui õhtuse loojangu ajal *imeline valgus*. Gisevius räägib ka sellest, kuidas veel 19. sajandil peeti paika väga populaarseks ja tähenduslikuks. Preisi etnoloogi sõnul tulid inimesed kivi juurde, et palvetada oma tervise eest ja tuua ohvriande. Giseviuselt on säilinud ka märkmeid kivisse uuristatud sümbolite kohta. Näiteks mainib ta mõõga-kujulist märki, aga ka jalga või kapja meenutavaid kujutisi. Ehkki Giseviuse kirjutisi, eeskätt ta toretsevaid kommentaare kroonitud peade külaskäikudest kivi juurde, tuleks vaadelda teatava skepsisega, ei saa ometi jätta tähelepanuta tema kirjeldusi selle kohta, kuidas Rambynase püha ohvrikivi tegelikult välja nägi ja kui oluline see oli kohalikule kogukonnale. Gisevius külastas paika tõenäoliselt ka ise ja kirjeldab kivi väga detailselt – see olnud 5 kuni 9 jala¹ kõrgune, ümmargune, siledaks lihvitud servadega ja ülalmainitud märkidega (Lietuvininkai 1970: 231–232).

Kivi tolleaegset vanust on keeruline määrata. See võis asuda mäe otsas juba paganlikest aegadest saadik, kuid on ka võimalik, et kivi toodi sinna hilisematel sajanditel, mil paik taas populaarsust kogus. 19. sajandil olevat üks kohalik talupoeg veskikivide tegemiseks ohvrikivi lõhkunud. Hoolimata kohalikku kogukonna tugevast vastuseisust sai talupoeg Saksa ametivõimudelt

loa kivi hävitamiseks. Ükski kohalikest elanikest ei olevat teda selles aidanud (Vaitkevičius 1998: 642). Mõned uskusid, et kivi päästis osaliselt keegi Barkovskise-nimeline kohalik külaelanik, kuid täpsemaid andmeid ei ole teada. Ka Leedu üks tuntumaid arheolooge ja pühade kivide uurijaid Petras Tarasenka on maininud, et osa kivist olevat olnud hoiul Preisi muuseumis Königsbergis (Vaitkevičius 1998: 643), kuid seda väidet pole enam võimalik kontrollida.

Kõik need asjaolud on üsnagi veenvad tõendid Rambynase kui muistse pühapaiga kohta. Kuigi arheoloogilisi leide on vähe ja neist pole võimalik suurt midagi järeldada, vihjavad muud allikad (kirjalikud dokumendid ja rahvapärismus) sellele, et Rambynas oli ristiusueelsel ajal oluline paik. Künka tegeliku kasutuse või muistsetel aegadel praktiseeritud tavade kohta pole aga suurt midagi teada, see on enamiku Leedu pühapaikade puhul üsna levinud. See on ka üks põhjustest, miks on oluline uurida Rambynase hilisemat ajalugu, et vaadelda ja mõista koha muutumist (või pigem *taaselustamist*) veidi teises kontekstis.

Rambynase roll omaegses rahvusluses Preisimaa Leedu aladel

Rambynase kungas asub Väike-Leedu (ehk endise Preisimaa) aladel. Muinasajal asustasid neid alasid balti hõimud (preislased ja skalvid), kuid keskajal oli see Leedu ja Saksa ordu sõja keskmes. 16. sajandist alates sai Väike-Leedust Preisi hertsogkonna (alates 1701. aastast Preisi kuningriigi) osa. Suurem osa Väike-Leedu elanikest oli sel ajal leedu päritolu ja nad nimetasid end väikeleedulasteks. See leedu identiteet säilis eriti kaua maapiirkondades, samas kui suuremate linnade elanikkond sulandus Saksa kultuuriruumi kiiremini.

Pärast Leedu iseseisvumist 1918. aastal räägiti loomulikult väikeleedulaste tagasipöördumisest äsja taastatud Leedu riigi rüppe. Peamiseks probleemiks selle juures oli aga asjaolu, et nii Leedu riik kui ka Väike-Leedu olid ühise identiteedi loomiseks üksteisest liialt erinevad. Väike-Leedu ajalugu kulges peaaegu viis sajandit tagasi hoopis teist rada pidi ja keel oli ainus asi, mis ühendas selle rahvast vana Leedu riigiga (Mačiulis 2012: 214). Kultuuriliselt kujunes väikeleedulastel välja oma eluviis ja identiteet, milles sulandusid Leedu vanad traditsioonid, Saksa mõjutused ja algupärane Väike-Leedu traditsioonipärand.

1923. aastal liideti Väike-Leedu Leedu põhiriigiga ja sellest sai keskajast alates esimest korda ametlikult riigi osa. Kuid kultuurilise identiteedi probleemi ei õnnestunud niisama hõlpsalt lahendada. Ajaloolase Vasilijus Safronovase sõnul ei ole Väike-Leedu rahvastel olnud “oma rahvustunnet”, mis tegi selle ajaloo lisamise ühisesse ajaloonarratiivi üksjagu keeruliseks (Safronovas 2008: 84–85). Väike-Leedut püüti kaasata Leedu suurvürstiriigi ajaloolisse

narratiivi, kuigi oli selge, et keskajal olid Väike-Leedu alad kas hüljatud või Saksa ordu kontrolli all. Kuigi alad taasasustati leedu keele kõnelejate poolt pärast 1422. aastal sõlmitud Melno rahulepet, jäi keel ainsaks, mis ühendas kahte Leedu riiki. Leedu võimud ei olnud olukorraga rahul, nagu ei olnud ka endise Väike-Leedu mõjukamad inimesed, kellest said nüüd uue riigi alamad. Oli ilmne, et leedumeelse propaganda juured pidid ulatuma muinasaega, enne Saksa ristisõdijate saabumist neile aladele. Nii Leedu kui Väike-Leedu haritlastel ja poliitigelastel oli tarvis paiku, traditsioone ja lugusid, mis kannaks ristiusueelseid väärtusi, ning Rambynase mägi oli selles suhtes täiuslik valik. Kasuks tuli ka see, et Preisimaa (tänapäevane Saksamaa) oli valdavalt protestantlik – väikeleedulaste elukeskkond oli vähem konservatiivne kui kristlastest põhirahvuse oma. Lisaks, nagu eespool mainitud, oli Rambynas juba tuntud paganliku pühapaigana. Kirjalike allikate ja rahvajuttude abil sai luua uue, püsivama loo, mis rajanes päriselt eksisteerinud minevikul. Sel korral pidi Rambynas täitma veelgi suuremat rolli kahe Leedu rahva ühendajana. Paljud ajaloolased on ühel meelel, et Rambynase mäe kaasamine uude narratiivi oli väga tõhus (Mačiulis 2012: 220). Isegi Saksa ametivõimud tundsid, et leedumeelne propaganda toimus: 1935. aastast keelas Saksamaa Preisimaa elanikel suvise pööripäeva tähistamiseks üle piiri Rambynase mäele minna, sest sealseid pidustusi peeti liiga rahvuslikuks ja leedumeelseks (Mačiulis 2012: 223).

Rambynase kõrghetkeks oli juuni lõpus iga-aastase suvise pööripäeva, st jaaniõhtu (leedu k *rasos*) tähistamine. Kohalikud leedukad tähistasid Rambynase mäel suvist pööripäeva ka veel 19. sajandil, kuid mitte kunagi väga suurejooneliselt. Alates 1910. aastast muutus aga Väike-Leedu leedumeelsete liikumine organiseeritumaks ja Rambynase pidustused kasvasid mahult ja tähtsusest. Ajaloolased märgivad, et pärast Leedu iseseisvumist 1918. aastal kõneldi Rambynasest rõhutatult ja süstemaatiliselt kui Väike-Leedu südamest. Seda nimetati avalikult “muistseks pühapaigaks” ning kujutati väikeleedulasi ja põhileedulasi ühendava paigana. Seetõttu pole üllatav, et pärast 1923. aastat, mil Väike-Leedust sai Leedu riigi osa, muutus suvise pööripäeva tähistamine Rambynasel piirkonna tähtsaimaks sündmuseks. Rambynasele tulid kokku inimesed tollasest ajutisest pealinnast Kaunasest ja teistest Leedu linnadest, valitsus ja ajalehed toetasid avalikult pidustusi. Esimese iseseisva suvise pööripäeva tähistamise paiku 1924. aastal saabus Rambynasele Nemunase jõe äärde aurulaevadel kokku üle tuhande inimese (Mačiulis 2012: 221), pälvides nii enneolematut tähelepanu Leedu riigi ja selle võimude poolt.

Neil Leedu iseseisvuse esimestel aastatel pingutasid inimesed ja asutused tugevalt, et Rambynas muutuks väikeleedulaste jaoks tähenduslikumaks kui see kunagi oli olnud. Pole kahtlust, et Rambynas oli kohalikele elanikele tähtis paik juba muinasajal, samas on selle ajastu osas palju ebaselget ja teave

suuresti puudulik. Tänapäeval võib vaid oletada, milline oli Rambynase mäe roll muinausundis. Kuid 1920. ja 1930. aastatel oletamisega kuigi palju ei tegeletud. Paljud tolleaegsed inimesed uskusid, et Rambynas oli legendaarne paganlik kultuspaik, sest see paigutus hästi ühendatud Leedu suuremasse narratiivi. Paik oli taaskord oluliseks muutunud – ja mitte ainult valitsuse tasandil, vaid ka laiema avalikkuse jaoks.

“Rambynase igavene raamat” ja isikliku kogemuse kajastused

Leedu ametivõimud tõepoolest soodustasid Rambynase muutmist tänapäeva Leedu paganluse keskpunktiks, samas seda ka varjati hoolikalt. Oluline oli, et väikeleedulased näeksid seda oma peamise pühapaigana, mis ühendas neid Läänemere piirkonna ajalooa. Tollane propagandasüsteem on huvitav teema, kuid seda on mujal juba käsitletud (vt nt Vareikis 2001; Safronovas 2008). Siinkohal keskendun sellele, kuidas teema peegeldus inimeste isiklikus kogemuses.

Rambynase lugude taasloomisel oli otsustav isiksus Preisi-Leedu ühiskonnategelane ja kirjastaja Martynas Jankus (snd 1858. aastal Rambynase lähedal asuvas Bitėnai külas). Jankusest sai kohalik avaliku elu tegelane ja ta omandas kuulsuse isegi Väike-Leedu poliitmaastikul. 19. sajandi lõpus, kui Vene impeerium keelas Leedu põhiterritooriumil leedukeelse kirjasõna levitamise, avaldas ta Leedu kirjandust ja perioodikat. Pärast 1923. aastat sai Martynas Jankusest Väike-Leedu kultuuriline ja ka poliitiline liider ning ta unistas Leedu ühendamisest muistsete ideede, ajaloo ja tolleaegse paganluse kaudu. Kuigi ta ise ei kirjutanud midagi (olles pigem eestkõneleja kui kirjanik), on ta seisukohad teiste kaasaegsete poolt hästi dokumenteeritud (Putvinskaitė-Marcinkevičienė 1928: 125). Inimesed nimetasid Jankust ta märkimisväärse panuse eest Läänemere regiooni kultuuripärandisse isegi Rambynase preestriks ja Väike-Leedu patriarhiks (Bagdonavičius 2009: 224).

Suvised pööripäeva tähistamine Rambynase mäel oli Martynas Jankuse jaoks aasta tähtsündmus. Igal aastal võõrustas ta kõikjalt Leedust saabunud haritlasi ja muud rahvast, kes tulid temaga kohtuma ja teda tervitama. 1928. aastal pani Jankus alguse omalaadsele seda aega kajastavale “Rambynase igavesele raamatule” (leedu k “*Amžinoji Rambyno knyga*”). Jankus alustas Rambynase raamatut selleks, et inimesed saaksid kirja panna oma kogemusi selle paiga ja suvised pööripäeva tähistamise kohta. Tegu pole siiski päris tavalise külalisteraamatuga, kuigi on oma põhimõttelt sellega võrdlemisi sarnane. Esiteks on raamat oma mõõtmetelt tohutu – 61,5 cm kõrge ja 44 cm lai, ning kaalub oma puidust ümbrisega lausa 28,5 kg (ilma ümbriseta 18,5 kg). See kinnitab

Rambynase raamatu tähtsust Jankuse silmis. Teiseks oli tähenduslik raamatu nimetuses sisalduv sõna “igavene”, mille eesmärk oli näidata raamatu olulisust tulevikus. “Rambynase raamatusse” sissekannete tegemine oli vastutusrikas ülesanne – oli see ju mõeldud igavesti kestma. Raamatut hoitakse hetkel Leedu Rahvusraamatukogu Martynas Mažvydase arhiivis, selle koopia on aga tähtsal kohal Rambynase lähedal asuva Bitėnai muuseumi püsiekspositsioonis.

Foto 3. Rambynase igavese raamatu kaas. Andrius Kaniava foto 2022.

Foto 4. Suvise pööripäeva tähistamine Rambynases 23. juunil 1925.
Foto V. Bagdonavičiuse isiklikust arhiivist, avaldatud: Kaunas 2000: 334.

Aastatel 1928–1939 täideti Rambynase igavest raamatut ülestähenduste, sissekannete ja soovidega. Raamatu suurte mõõtmete tõttu hoidis Martynas Jankus seda aasta vältel oma kodus, kuid suvise pööripäeva pidustuste ajal toodi raamat mäe tippu, et inimesed saaksid sinna oma mõtteid ja tähelepanekuid kirja panna. Raamat valgustab Rambynase lugu ametlikust vaatepunktist hoopis erinevalt. Ülaltoodust nähtub, et Rambynase mägi mängis olulist rolli Väike-Leedu kultuurilises ja rahvuslikus identiteedis. Samas võivad ametlikud avaldused, kui neid ei levitata tavaelanikkonna seas, tihti kasutuks osutada. Rambynase raamat peegeldab seda, kuidas rahva meeltes mugandati poliitiline ja ideoloogiline narratiiv ning kuidas see mõjutas koha enda kogemist.

Et Rambynase raamat oli kõigile avatud iga-aastase suvise pööripäeva tähistamise ajal, pole ka üllatav, et inimeste sissekannetes kajastuvad aasta olulisemad suundumused. Mõned teemad olid aasta-aastalt selgelt tähtsamad kui teised. Näiteks 1928. aastal mainisid paljud kirjutajad Vilniust, mis oli endiselt kuum teema pärast linna ja selle alade kaotust Poolale 1919. aastal. Tervel esimese ja teise maailmasõja vahelisel perioodil nägid Leedu võimud palju vaeva, et rahva seas säilitada tungivat soovi saada Vilnius poolakatelt tagasi.

Rambynase igaveses raamatus tõmmatakse paralleele Rambynase ja Vilniuses asuva Gediminase lossimäe vahel, näiteks: “Rambynasest Gediminase lossi! Liit Vilniuse päästmiseks” (Rambynase raamat, 24. juuni 1928). Sedalaadi kirjeid on kõige rohkem tehtud just 1928. aastal, hilisematel aastatel mitte nii väga.

Rambynase raamatut lugedes on tähelepanuväärne, kui üldsõnalised on mõned sissekanded. Ehk muutus *igavikulisuse* tegur rõhuvaks isegi Vydūnase, tolleaegse kultuurilise ja poliitilise liikumise juhi ja ilmselt kõigi aegade populaarseima preisi-leedulase jaoks. Aastate jooksul tegi ta Rambynase raamatusse mitmeid sissekandeid, mis kõik on esimesega sarnased: “Õitsegu Leedu rahvas kõiges, mis on hea, ilus, tark, õiglane ja tugev!” (Rambynase raamat, 24. juuni 1928). Hoolimata sellest, et mõte on suurepärane ja inspireeriv, näib sõnum ise üldsõnaline ega kajasta isiklikku kogemust. 1932. aastal avaldab Vydūnas oma sissekandes Rambynasest ka isiklikumaid tundeid: “On erakordne jälgida, kuidas jõgi, org ja künkad justkui mähitakse tihedasse udusse. Näib, nagu udu hajudes kerkiks esile midagi kaugest minevikust. Ja näib, nagu udu tihenedes kaoks terve maailm taas unustusse. Selline vaatepilt avaneb tavaliselt õhtuti Rambynase otsast” (Vydūnas 2001: 99–100). Teiste Rambynase raamatusse jäetud üldiste loosungite asemel rõhutab Vydūnas oma 1932. aastal kirjutatud raamatu “Seitse sajandit Saksa-Leedu suhteid” selles lõigus just paiga tunnet ja õhustikku.

*Foto 5. Identifitseerimata naine tegemas sissekannet Rambynase raamatusse 1934. aastal.
Foto A. Dručkuse isiklikust arhiivist, avaldatud: Kaunas 2000: 347.*

1933. aastast alates on Rambynase raamatus oluliselt rohkem sissekandeid poliitilise programmi ja välisriikidele suunatud agressiooni kohta. See langeb kokku ka jaaniõhtupidustustele saabunud ja neil teemadel kõnelenud Kaunase ja teiste Leedu suurlinnade sõjaväehvitseride arvu suurenemisega. Vydūnas ja enamik teisi väikeleedulasi nägid kõiki Leedu alasid ühtsena, ka Väike-Leedu omi ja neid, mis asusid Saksa võimu all teisel pool Nemunase jõge. Armeeohvitseride jaoks oli kõik jõe teisel kaldal paiknev vastumeelne ja vaenlasele kuuluv. Näiteks: “Leedu rahvuskaaslased! Ronige Rambynase mäele ja vaadake oma silmaga, kus elavad teie igipõlised vaenlased!” (Rambynase raamat, 6. juuni 1934). Või: “Rambynase künkalt nägin ma esimest korda Ragainė linnust, kust juba sajandeid on Leedu kultuuri rõhutud. Oh, kuidas ma soovin, et meil õnnestuks sakslased neilt aladelt piisavalt kiiresti pagendada!” (Rambynase raamat, 8. juuni 1934). Viimase kande on allkirjastanud keegi leitnant Valtys. Sedasorti sissekanded on Rambynase raamatus hilisemates etappides tavalised, mis pole kaugeltki üllatav, arvestades 1930. aastatel pingeliseks muutunud Leedu ja Saksamaa suhteid ning teravnevat geopoliitilist olukorda.

Rambynase mäe lugudes kaasamisest ja paiga taaselustamisest kõneldes on esiplaanil paganlik sümbolika ja juttude põimimine paiga tänapäevase kuvandiga. See näitab, kuidas minevikus olulist paika püüti mõtestada ümber küll samas valguses, aga veidi teistsuguste kavatsustega. Rambynase raamatu sissekannetes kirjeldatakse kolme erinevat näidet mäe pühaduse kohta. Parim neist on ehk esimene oma hästi illustreeritud ja mõneti isegi *eksponeeritud* pühaduse poolest. Sissekannetes mainitakse tavaliselt Rambynast kui püha-paika, mis ühendab muistsete uskumuste kaudu kõiki leedukaid, nt: “Püha Rambynas, jäägu sa igavesti kõigi leedulaste templiks!” (Rambynase raamat, 24. juuni 1928). Või: “Rambynas on meie rahva pühapaik... Äratagem ellu esivanemate põlise usundi!” (Rambynase raamat, 23. juuni 1933). Need kanded viitavad sellele, et inimesi inspireeris paganluse narratiiv, mida õhutati eriti suvise pööripäeva tähistamise ajal. Pidustused algasid eranditult igavese tule süütamisega muistse ohvrikivi asemele rajatud Rambynase altaril. Samuti oli pidude õhustik alati tugevalt paganlikust stiilist kantud.

Rambynase avatud ja hästi sõnastatud püha olemus sobitub suurepäraselt paigaga seotud rahvuslikku narratiivi ja sellesse, kuidas mägi ühendas väike- ja põhileedulasi ühises Läänemere piirkonnas. Samas nähtub raamatu sissekannetest ka inimeste isiklikum ja intiimsem suhe paigaga, mida tuleb enamasti ette neis sissekannetes, kus kirjutaja on adresseerinud oma sõnumi otse mäele. Selle kaudu on Rambynase mägi teisenud peaaegu jumalasarnaseks olendiks või kohavaimuks. Näiteks Juozas Adomaitis kirjutab: “Rambynas! Oh sa esivanemate vaim – anna meile kõigile jõudu me rahva hinges. Rambynas! Anna Leedu poegadele julgust ja aita olla võidukas kõigis lahingutes nii väliste

kui sisemiste vaenlaste vastu. Rambynas! Ütle kõigile, kes sinu juurde tulevad, et nad oleksid ettevaatlikud oma igapäevaelus” (Rambynase raamat, 24. juuni 1928). Keegi meesterahvas pöördub Rambynase poole selgelt kui jumala või jumaluse poole. Ta palub jõudu, julgust ja ettevaatlikkust ning mitte ainult endale vaid igale leedulasele. Kuigi tegu on suurejoonelise žestiga, on mehe suhe selle paigaga isiklik. See sissekanne on vanim selletaoliste seas, kuid aastate jooksul on lisandunud ka teisi sõnumeid, kus inimesed pöörduvad otse Rambynase poole ja paluvad juhatust, jõudu või tervist. “Rambynas” (mis on leedu keeles meessoost sõna) käib eranditult mäe kohta. Peale Rambynase metsa, mis ümbritseb mäge ja ulatub sellest idapoole, teisi sellenimelisi kohti sealkandis teada ei ole. See tähendab, et Rambynase poole pöördumine esimeses isikus ongi tegelikult pöördumine mäe enda poole.

Tervise palumine on pühapaikades väga levinud komme. Leedus on see sageli läbi põimunud kristlusega – kui mõnda ristiusu tegelast, näiteks Püha Maarjat, usutakse end ilmutavat teatud muistses pühapaigas, muutub paik sel moel uue usundi kontekstis taas pühaks.

Kolmandaks näiteks Rambynase pühast olemusest on sinna viiv palverännak. Tegu ei ole mitte tavalise institutsionaalse palverännakuga ega millegi regulaarselt praktiseeritavaga. Kuid mõnedes Rambynase raamatu kannetes mainitakse kogemusi, mis on sarnased neile, mida saadakse tavaliselt palverännakutelt. Emilé Putvinskaitė näiteks kirjutab: “Ma kõndisin su varjupaika, oma templisse, et leida tuge oma ekslevale hingele” (Rambynase raamat, 17. juuli 1932). Selliseid sissekandeid ei ole palju, kuid mõned neist viitavad sellele, et inimesed pidasid Rambynase külastamist teatud isiklikuks palverännakuks.

Rambynase igavene raamat kajastab seda vaadet mäele, mida on väljendanud paljud inimesed. Raamat on ka suurepärane näide sellest, kuidas paika erinevail puhkudel kogeti, sest inimesed on tavaliselt kirjutanud igauks ühe kande, kus väljendavad tundeid, mida selle paiga ja pidustuse mõju neis tekitas. Kuigi Rambynase raamat väljendab kirjutajate isiklikke tundeid ja arvamusi, ei olnud enamik raamatusse kirjutanud külastajatest kohalikud. Seepärast toon alljärgnevalt veel ühe näite, millest nähtub, kuidas Rambynase mägi ja sealne ümbrus põimus ühe kohaliku naise jutus talletatud maailmas.

Elena Grigolaitytė lugu ja tema kohakogemus

Elena Grigolaitytė (1910–1995) sündis ja kasvas üles väikses Rambynase mäe lähedal asuvas Bitėnai külas. Juhuse tahtel veetis naine peaaegu terve oma elu Bitėnais, hoolimata neid alasid laastanud sõdadest, ühiskonnakorra muutustest ja kultuurilisest kriisist. 1989. aastal saabus Saksa ajakirjanik Ulla Lachauer

Leetu tegema dokumentaalfilmi Leedu aladest Preisimaal ning avastas siin Elena. Pärast Leedu okupeerimist Nõukogude Liidu poolt 1944. aastal jäi suurem osa Väike-Leedust tühjaks ning hiljem taasasustasid selle venelased ja mujalt riigist saabunud leedukad. See tähendas, et isegi Bitėnai-sugustes väikekülades ei olnud suurem osa elanikest põliselanikud. Saabunud Bitėnaisse, palus Ulla Lachauer juhatada end vanima külas sündinud elaniku juurde, mispeale osutati üksmeelselt Elenale kui viimasele inimesele, kes oli enne sõda Bitėnais elanud.

Ulla ja Elena vahel kujunes välja lähedane tutvus, mille tulemusena kohtusid nad korduvalt. Saksa ajakirjanik külastas Elenat ja vahel isegi lühiajaliselt elas ta juures kuni Elena surmani 1995. aastal. 1997. aastal avaldas Ulla Lachauer raamatu "Tee taevasse" (leedu k "Rojaus kelias"). Minavormis kirjutatud raamat sisaldas valikut Elena lugudest, mälestustest ja mõtisklustest, mida Ulla Lachaueril õnnestus külaskäikude ajal jäädvustada. Lachauer mäletab, et peamine, mis talle Elena juures kohe silma jäi, oli naise tähelepanuväärne jutuvestmiseskus: "Ta oli lugusid vestnud väikesest peale ja see tuli talle elus tihti kasuks. [...] Tänapäeval on jutustamisest saanud Elena jaoks omaette eesmärk. Ta usub, et tema missiooniks on säilitada Bitėnai ajalugu ja rääkida selle minevikust kõigile, kes on valmis seda kuulama" (Lachauer 2001: 140–141). Naiste vahel ei tekkinud ka keelebarjääri, sest Elena oli sündinud ja üles kasvanud Bitėnais, mil see oli veel Preisi Saksamaa osa, mistõttu ta valdas vabalt saksa keelt. Samuti oli Elena paljulugenud ja haritud, eriti tolle aja külatüdruku kohta, kuna oli unistanud ülikooli astumisest – see aga jäigi unistuseks, mis sõja tõttu purunes.

Rambynase mägi on Bitėnai piirkonna keskuseks ja seetõttu pole üllatav, et see figureerib ka Elena mälestustes. Rambynase tähtsus on tihedalt seotud suvise pööripäeva tähistamisega. Elena räägib: "Terve jaanipäevale eelneva nädala jooksul olime elevusest samahästi kui sõgedad. Igauks unistas, et Rambynasele minek jõuaks võimalikult kiiresti kätte" (Lachauer 2001: 23). Kuigi Rambynast ei saa tänapäeval just mäeks pidada, rõhutab Elena huvitavalt kombel selle tippu *ronimist* kui elamuse olulist osa. Bitėnaist ja teistest küladest viib tee sinna lõuna poolt, aga sealtkaudu pole mäele ronida võimalik. See tähendab, et inimesed tulid alla jõe äärde ja ronisid siis tagasi mäe otsa vaid selleks, et Rambynase kõrgust tajuda. Kohale jõudmine (kas siis ronides või niisama kõndides) mängib paiga kogemisel olulist rolli. Näiteks Jaapanis käiakse shintō pühamutes alati jalgsi ja seda rännakut peetakse tseremoonia oluliseks osaks (Ono 2004: 66). Samuti toetub kogu palverännaku mõistestik kõndimisele ja omal jalal pühasse kohta või pühapaikadesse jõudmisele. Antropoloog Tim Ingold väidab, et liikumine kohtade vahel ja nende ümber on sama oluline või isegi olulisem kui nendes kohtades *viibimine* (Ingold 2011: 149). Erilistesse kohtadesse liikumine või sinna jõudmine on alati üks kohakogemise

otsustavaid eesmärke. Sama võib täheldada ka Elena mälestustes, kus mäele ronimine on tähtis, isegi kui tippu jõudmine ei ole vajalik. Naine väidab ka, et “mõned inimesed ronivad mäele korduvalt” (Lachauer 2001: 24), mis rõhutab selle tähtsust veelgi.

Elena küll teadis, et Rambynast peeti paganlikuks pühapaigaks, kuid sellel polnud erilist rolli tema ettekujutuses paigast. Ta mainib Rambynase tipus asunud kultuskivi ja usub, et see on minevikuga seotud, kuid üldiselt mängib Rambynase mägi naise elus märksa isiklikumat rolli. Tema jaoks oli Rambynas tähtis argise kohana, mitte ajaloolise minevikupärandina. Näiteks kõneldes oma esimesest armastusest – sakslasest Fritzist – meenutab Elena, kuidas Rambynas oli “nende koht”. Just Fritziga koos Rambynase serval istudes olid nad otsustanud abielluda (Lachauer 2001: 28). Samuti oli Rambynas turvapaigaks Elenale ja tema perekonnale, sest just siin varjasid nad end nõukogude võimu ja leedulaste sõjajärgse Siberisse küüditamise eest.

Pärast Leedu taasiseseisvumist 1990. aastal, kui paljud endised Biténai elanikud saabusid tagasi Lääne-Euroopast, sai Elenast neile kohalik giid: “Üks neist ütles mulle kord, et olen neile kui sild, mis talletab kõik mälestused kodumaast” (Lachauer 2001: 108). Elena mõistis ka ise, et oli viimane, kes mäletas seda paika just sellisena, nagu see kunagi oli olnud. Ulla Lachauer meenutab, et raamatu kirjutamise mõtte käis välja just Elena, mitte ta ise – vana naine aimas, et tema mälestused on selle kohaga nii tugevalt seotud, et neid lihtsalt tuleb talletada.

Raamatu lõpus ütleb Elena: “See kõik on minu. Puu on minu, mets on minu, õhk on minu, Rambynas on minu ja Nemunas – need kõik on minu” (Lachauer 2001: 125). On mitmeid viise, kuidas paik olemuslikult enda omaks muuta. Kuid selleks, et luua suhe mingi paigaga, peavad inimesed tegutsema ja oma elu elama koos sellega. Või nagu Edward Casey ütleb, mitte elama kohtades sees või nende ümber, vaid “elama läbi kohtade” (Casey 2009: 30). Koha kaudu elamine sünnitab lugusid ja need lood peegeldavad omakorda inimeste kogemusi selle paiga kohta. Elena koges Rambynast kui omaenda isiklikku kogemust, sest ta elas läbi selle – suvistest pööripäeva tähistamistest armastuse ja hirmuga seotud läbielamisteni. Lõpuks tõdeb naine, et “kui aeg on käes, saadetakse mind ära Rambynasele” (Lachauer 2001: 117), viidates tillukesele kalmistule Rambynase kandis, kuhu on maetud kõik Biténai elanikud.

Kokkuvõtteks

Oma artiklis tutvustasin Edela-Leedus asuvat Rambynase mäge mitme eri näite põhjal. Esimeses käsitletakse Rambynast paganliku pühapaigana. Vähesed

mainimised kirjalikes ajalooallikates ei anna paigast ja selle ristiusueelsest otstarbest selget teavet. Sellegipoolest kinnitavad Rambynase esmamainimised juba 13. sajandil, et tegu oli tõepoolest tolle aja olulise paigaga. Rambynasel ei ole kunagi läbi viidud professionaalsel tasemel arheoloogilisi väljakaevamisi ja seetõttu on meie teadmised selle paiga muinasaegse kasutuse kohta piiratud. Paraku varises olulisem osa mäest 19. sajandil alla Nemunase jõkke, mis võib tähendada, et mistahes arheoloogilised välitööd ei anna seal ka tulevikus tõenäoliselt tulemusi. Rambynase kui püha paiga tähtsuse mõistmiseks on peamiseks allikaks endiselt rahvapärinus, kusjuures mõned rahvajutud ulatuvad arvatavasti eelkristlikku perioodi. Viimati 19. sajandi lõpul nähtud kultuskivi Rambynase tipus viitab samuti sellele, et tegu oli paganliku pühapaigaga. Et kivi on hävinud, pole paiga tekkelugu võimalik kinnitada. Oluline on märkida, et vaatamata puudustele ja mõnel juhul lisaandmete vähesusele on Rambynase mägi üks paremini dokumenteeritud ja tuntum Leedu pühapaik.

Teises Rambynase mäest kõnelevas näites selgub, kuidas Väike-Leedu rahvusliku identiteedi loomise ajal 20. sajandi alguses taastus paiga endisaegne kuulsus ja tähendus. Rambynas põimis väike- ja põhileedulaste ühise ajaloolise narratiivi, mis aitas veelgi edukamalt sulandada väikeleedulased vastloodud iseseisvasse riiki. Rambynasest sai ka 1920. ja 1930. aastatel kord-korralt laienenud suvise pööripäeva pidustuste kese. Nende pidustuste jaoks pani kohalik tegelane Martynas Jankus alguse “Rambynase igavesele raamatule”, kuhu inimesed tähendasid üles oma kogemusi selle paiga kohta. Raamat, mis koosneb erinevate inimeste vahetutest kogemustest inspireeritud lühikestest sissekannetest, kujutabki endast kolmandat siinkäsitletud Rambynase juhtumit. Raamatusse on koondatud peamised teemad, mis olid Rambynast külastavate inimeste jaoks olulised, ning kuidas see paik 20. sajandil edukalt lugedesse põimiti ja see oma kuulsuse taastas kui nüüdseks romantiseeritud ristiusueelne pühapaik, isegi kui seda juba paarsada aastat polnud sel eesmärgil kasutatud.

Rambynase raamatus tuleb esile ka isiklikum lähenemine paigale, kuigi seegi oli endiselt tugevalt mõjutatud kogukondlikest arusaamadest. Sissekannete lühiduse tõttu ei kajasta mitte igaüks neist isiklikku kohakogemust. Viimane käesolevas artiklis esitatud juhtum kirjeldab Rambynase mäge kui osa isiklikust eluilmast, nagu see kajastub kohaliku külaelaniku Elena Grigolaitytė mälestustes. Tema kogemused on kirja pandud mälestusraamatusse “Tee taevasse”, kus naine annab ülevaate oma elust Rambynase mäe lähedal asuvas Bitėnai külas. Elena näide kinnitab, et sama paika võib kirjeldada väga erinevas valguses, kui seda vaadeldakse isiklikust ja argielu perspektiivist.

Kõigi artiklis esitatud näidete eesmärgiks on näidata erinevaid võimalusi, kuidas mingeid kohti on võimalik uurida jutupaikadena. Leedu muistsete pühapaikade uurimist piiravad sageli ajaloolised ja etnoloogilised andmed

või uurijate eelistus vaadelda paika ristiusueelse narratiivi osana. Tänu fenomenoloogilisele lähenemisele võimaldavad jutupaigad jätta need väärtused ajutiselt tähelepanuta ja käsitleda kohta osana inimkogemusest ja argielust. Fenomenoloogiline lähenemine on siiski kõige tõhusam, kui seda rakendatakse osana komplekssemast uurimusest. Ajaloolised faktid ja kirjalikud allikad mäe kohta kõnelevad Rambynasest kui ristiusueelsest pühapaigast, mis oli tõenäoliselt oluline nii muinasajal kui ka hilisemas Leedu suurvürstiriigis. Samas võiks 19. ja 20. sajandi alguse ajakirjanduse, kirjalike mälestuste, ajalooliste dokumentide jm andmete põhjal keskenduda Rambynase taaselustamisele tänapäeval ja sellele, kuidas mägi oli kasutusel Väike-Leedu kultuurilise ja isegi poliitilise keskusena. Lõpuks on “Rambynase igavese raamatu” tekstide, sellest kõnelevate rahvajuttude ja isiklike mälestuste kaudu võimalik mõista, kuidas inimesed seda paika kogesid. Selline lähenemine annab paigast märksa keerukama pildi ja, mis kõige tähtsam, ei jäta automaatselt tähelepanuta ebaoluliseks peetud kaasaegseid jutte.

Tänapäeval on Rambynas jätkuvalt tähtis paik. Alates 1993. aastast on mägi ametlikult riikliku kultuuripärandina kaitse all. Kuigi Rambynas oli algselt linnamägi, varises linnamäe osa 19. sajandil ja on nüüdseks hävinud. See tähendab, et hoolimata asjaolust, et Rambynasel ei ole arheoloogilise mälestise staatust, on koht siiski maastikuna ja mütoloogilise muistisena kaitse all. Kuna mäelt avaneb kaunis vaade Nemunase jõe, on see populaarne turismiobjekt ja paljude turistide jaoks kogetav kui vaatamisväärtus maastik.

Rambynas jäi ka nõukogude ajal Leedu peamiseks suvise pööripäeva tähistamise paigaks. Siiski ei pandud tähistamisel enam rõhku muinaskultuurile ja hilisemad suurte kontsertide ja tantsuõhtutega pidustused muutusid olemuselt pigem laatadeks. Pidustuste korraldamist jätkati ka pärast Leedu taasiseseisvumist 1990. aastal. Tänapäeval leidub seltse, kes üritavad Rambynase pidustustesse paganlike traditsioone tagasi tuua. Samuti on Rambynase mägi üks tähtsamaid kohti Leedu mütoloogiahuvilistele ja uuspaganlikele liikumistele. 2011. aastal paigaldati vana ohvrikivi asemele uus kultus- ja ohvrikivi. Ja nagu pea sada aastat tagasi, algab ka tänapäeval suvine pööripäeva üritus mäe tipus asuva igavese tule süütamisega.

Tõlkinud Kait Tamm

Kommentaar

¹ 1 preisi jalg = 0,31385 m.

Kirjandus

Bagdonavičius, Vaclovas 2009. Martynas Jankus ir Vydūnas: bendrumai ir skirtybės. – *Knygotyra* 52, lk 90–106 (<https://www.zurnalai.vu.lt/knygotyra/article/view/7868/5743> – 10.05.2022).

Basanavičius, Jonas 1928. *Iš gyvenimo [lietuviškų] vėlių bei velnių*. Kaunas: A. Olševskio elektrotipų atspausdinta M. Jolko Spaustuvėje.

Casey, Edward S. 2009. *Getting Back Into Place. Toward a Renewed Understanding of the Place-World*, 2. kd [1. kd 1993]. Indiana University Press.

Ingold, Tim 2011. *Being Alive. Essays on movement, knowledge and description*. London & New York: Routledge.

Jackson, Michael (toim) 1996. *Things As They Are: New Directions in Phenomenological Anthropology*. Indiana University Press.

Kaunas, Domas 2000. *Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai. 1885–1940 metų ikonografija*. Vilnius: Valstybės žinio.

Lachauer, Ulla 2001. *Rojaus kelias. Rytprūsių ūkininkės Lėnės Grigolaitytės prisiminimai*. Vilnius: Baltos lankos.

Lietuvininkai... 1970 = Milius, Vacys & Gisevius, Eduard & Glagau, Otto & Cappeller, Carl. *Lietuvininkai. Apie vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktame amžiuje*. Vilnius: Vaga.

Lietuvos piliakalniai 2005 = Baubonis, Zenonas & Zabiela, Gintautas (toim). *Lietuvos piliakalniai. T. 2: atlasas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija.

Mačiulis, Dangiras 2012. Pasisavinant Mažąją Lietuvą. Vienijančios kolektyvinės atminties konstravimas Lietuvoje tarpukariu. – *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 24 (DOI: 10.15181/ahuk.v24i0.296).

Mulk, Inga-Maria & Bayliss-Smith, Tim 2005. The representation of Sámi cultural identity in the cultural landscapes of northern Sweden: the use and misuse of archaeological knowledge. – Ucko, Peter J. & Layton, Robert (toim). *The Archaeology and Anthropology of Landscape. Shaping your Landscape*. London & New York: Routledge, lk 359–397.

Mytum, Harold 2010. Ways of Writing in Post-Medieval and Historical Archaeology: Introducing Biography. – *Post-Medieval Archaeology* 44 (2), lk 237–254 (DOI: 10.1179/174581310X12810074246546).

Ono, Sokyō 2004. *Shinto: The Kami Way* [1. vėljaanne 1962]. Tokyo: Tuttle Publishing.

Putvinskaitė-Marcinkevičienė, Sofija 1928. Martynas Jankus. – *Trimitas* 34.

Safronovas, Vasilijus 2008. Praeities panauda palaikant lietuvišką tapatumo orientaciją tarpukario Klaipėdoje. – *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 17, lk 79–99.

Urbanavičius, Vytautas 1972. Mitologinių akmenų tyrinėjimai 1970–1971 m. *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Istorijos institutas, lk 77–83.

Vaitkevičius, Vyckintas 1998. *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*. Vilnius: Diemedžio leidykla.

Vaitkevičius, Vykintas 2003. *Alkai. Baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedžio leidykla.

Vaitkevičius, Vykintas 2016. Baltų šventviečių atodangos. – *Liaudies Kultūra* 4, lk 33–43 (http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Vaitkevičius_Vykintas/Vaitkevičius_LK_2016_4.pdf – 12.05.2022).

Vareikis, Vygantas 2001. Memellander. Klaipėdiškiai Identity and German-Lithuanian Relations in Lithuania Minor in the Nineteenth and Twentieth centuries. – *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1 (6), lk 54–65.

Vydūnas 2001. *Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių*. Vilnius: Vaga.

Summary

Sacred natural sites as story-places: The cases of Rambynas Hill in Lithuania

Andrius Kaniava

Junior Researcher

Department of Folk Narrative, Institute of Lithuanian Literature and Folklore

Kaniava.andrius@gmail.com

Keywords: Rambynas Hill, sacred natural sites, phenomenology, story-places

This article presents different cases of Rambynas Hill in south-western Lithuania. The first one discusses Rambynas Hill as a pagan sacred site. Sporadic mentions in written historical sources do not paint a clear picture of the place and of how it was used in pre-Christian times. Nevertheless, early mentions of Rambynas from as early as the 13th century confirm that the place was indeed significant at the time. No high-profile archaeological excavations ever took place at Rambynas and this limits our understanding of the place in the prehistoric context. Unfortunately, the most important part of the hill collapsed into the Nemunas River in the 19th century, which suggests that any future archaeological expeditions would probably be unavailing. Folklore remains the main source for understanding Rambynas' importance as a sacred site, while some folktales are presumably of pagan origin. The cult stone on top of Rambynas, last seen in the late 19th century, also suggests that the place was a kind of pagan sacred site. However, its origins could not be verified because the stone was destroyed. It is important to note that despite the lack of additional data in some cases, Rambynas Hill is one of the best-documented and best-known sacred sites in Lithuania.

The second case of Rambynas Hill demonstrates how the place regained its fame and importance at the beginning of the 20th century, at the time of creating national identity in Lithuania Minor. Rambynas became the pinnacle of the joint historical narrative between the inhabitants of Lithuania Minor and Lithuania Major in order to further include the former to the newly formed independent country. Rambynas also became the centre of summer solstice celebrations that grew larger with every year during the 1920s and 1930s. For these celebrations a local figure, Martynas Jankus, started *The Eternal Book of Rambynas*, where people wrote down their experiences of the place. This book represents the third case of Rambynas and is comprised of short writings from different people

inspired by their immediate experience. It presents the main topics that were important for people visiting Rambynas Hill and also shows how the place was successfully restored in the 20th century and regained its fame as a sacred site of now romanticized pre-Christian religion, despite the fact that it had not been practiced for a few hundred years.

The Eternal Book of Rambynas reveals a more personal approach, even though still highly influenced by collective ideas. It does not elaborate on each case of personal experience due to the limited scope of the records. The last case presented in this article discusses Rambynas as part of personal lifeworld, revealed in the memories of a local villager Elena Grigolaitytė. Her experiences are recorded in a short book titled *Rojaus Kelias*, in which the woman summarizes her life in Bitėnai village close to Rambynas Hill. The case of Elena shows how the same place could be presented in a different light when viewed from a personal perspective of everyday life.

All the cases presented in the article serve the purpose of showcasing the possibilities of studying sites as story-places. Research of ancient sacred sites in Lithuania is often limited by historical and ethnological data, and researchers try to include these places in pre-Christian narratives. Due to phenomenological approach, story-places allow to temporarily suspend these values and discuss these places as part of human experience and everyday life. However, the phenomenological approach works best as a part of complex research. Historical facts and written sources about the hill introduce Rambynas as a part of pre-Christian sacred site, probably important during prehistoric times and later in the Grand Duchy of Lithuania. Investigation carried out by the 19th and early 20th-century press, written memories, historic documents and other data introduce the modern restoration of Rambynas and how the hill functioned as a cultural and even political centre of Lithuania Minor. Lastly, by analysing records in *The Eternal Book of Rambynas*, folk stories about the place and personal memories, it is possible to understand how people were experiencing the place. This approach paints a complex picture of the place and, most importantly, does not automatically reject modern stories as irrelevant.

Andrius Kaniava (PhD) on Leedu Kirjanduse ja Rahvaluule Instituudi rahvajuttude osakonna nooremteadur. Instituudis töötab ta alates 2020. aastast. 2022 kaitses kohasuhteid käsitleva doktoritöö “Story-places. A Phenomenological Study of Relationship With Place”, mis keskendus inimese suhetele kohaga folklooris, mütoloogias ja kirjalikes mälestustes. Tema peamised uurimishuvid on fenomenoloogia, fenomenoloogiline filosoofia, kohapärimus, kristluse-eelsed pühakohad.

Andrius Kaniava (PhD) has been working at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore since 2020. In 2022 he defended his PhD thesis titled “Story-places: A Phenomenological Study of Relationship with Place”. The thesis focuses on phenomenology and human relationship with a place in forms of folklore, mythology, and written memories. Kaniava’s main research interests are phenomenology, phenomenological philosophy, place-lore, pre-Christian sacred sites, and post-processual archaeology.